

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Vlatko Gretić, Viktor Šprajc

POGANSKI I KRŠĆANSKI NAUK U *SLOVU O VOJNI IGOREVOJ*

ZAGREB, 2024.

Ovaj rad izrađen je na diplomskom studiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu na Odsjeku za istočnoslavenske jezike i književnosti pod vodstvom dr. sc. Jasmine Vojvodić, red. prof., u sklopu natječaja za dodjelu Rektorove nagrade u akademskoj godini 2023./2024.

Sadržaj rada

1. Uvod i povod nastanku ovog rada.....	1
2. Hipoteza.....	2
3. Metodologija	3
4. O samom <i>Slovu</i>	4
5. Problem dvovjerstva	6
6. Poganski nauk.....	8
6.1. <i>Bojan</i>	8
6.2. <i>Volos-Veles</i>	16
6.3. <i>Dažbog, Hors i Stribog</i>	17
6.4. <i>Div</i>	19
6.5. <i>Trojan</i>	21
6.6. <i>Antropomorfizacija prirode</i>	23
7. Kršćanski nauk.....	24
7.1. <i>Djevica Marija i ostali elementi kršćanstva</i>	24
7.2. <i>Motiv sina razbludnoga</i>	26
7.3. <i>Upozorenje proroka Jeremije</i>	27
8. Zaključak	29
Zahvala.....	30
Literatura	31
Sažetak.....	33
Summary	34

1. Uvod i povod nastanku ovog rada

Ruska je književnost od svojeg nastanka pa sve do danas bila predmetom prevođenja, istraživanja, analiziranja, prepisivanja i diskusija. Epsko srednjovjekovno djelo nepoznatog autora *Slovo o vojni Igorevoj* (Слово о полку Игореве / *Slovo o polku Igoreve*) jedan je od najvažnijih spomenika ruske književnosti, u tom smislu Kijevske Rusi, ali ono također nosi teret jednog od najvažnijih spomenika istočnoslavenske književnosti, obuhvaćajući ukrajinsku i bjelorusku književnost. *Slovo o vojni Igorevoj* napisano je potkraj 12. stoljeća, a sam tekst je napisan na staroslavenskom jeziku te preveden na višestruko različite verzije suvremenog ruskog jezika, ali i na mnoge strane jezike. Na hrvatski je jezik *Slovo*¹ bilo prevedeno nekoliko puta, od kojih su najpoznatiji prijevodi Marka Grčića, Josipa Užarevića, Natalije Vidmarović i Radomira Venturina.²

Postoji velika praznina u samim istraživanjima oko religijskog karaktera koji se proteže kroz samo *Slovo*. Iako prijašnja istraživanja oko ideološke tematike nude pregled pojedinih religijskih elemenata, bilo da je riječ o kršćanskim elementima, bilo da je riječ o poganskim elementima, nijedan rad s kojim smo se dosad susreli ne nudi potpun, detaljan i analitički orijentiran pregled svih religijskih aspekata te na koji su način i koliko proturječni, ali i povezani, pritom pridajući osobiti kolorit *Slovu*.

Potaknuti znatiželjom za razgraničavanjem velikog obima informacija kako bismo prvi dali veliki pregled svih kršćanskih i poganskih čimbenika koje ova epska poema sadrži, odlučili smo se, uz potporu dr. sc. Jasmine Vojvodić te pomoć dr. sc. Natalije Vidmarović, na iscrpno višemjesečno analiziranje i istraživanje utjecaja poganskog nauka u tekstu pretežito kršćanskog karaktera te njihovu međusobnu povezanost u vrijeme kada je narod Kijevske Rusi prihvatio kršćanstvo, ali je još uvijek bio pod snažnim utjecajem poganskih običaja.

¹ Radi izbjegavanja suvišnog ponavljanja naslova, u nastavku će se rada koristiti samo *Slovo*, osim ako nije potrebno naglasiti naslov

² Grčićev je prijevod izdan 1998., a godinu dana kasnije su Užarević, Vidmarović i Venturin ponudili novi prijevod i komentare na temelju Grčićevog prijevoda.

2. Hipoteza

Dosadašnje analize *Slova o vojni Igorevoj* polazile su od pretpostavke kršćanskoga ili poganskoga teksta. U ovom radu pokazat ćemo sve elemente dvovjerstva pomno analizirajući brojne reference na važne ličnosti i božanstva koje se spominju u tekstu i njihovo šire značenje za shvaćanje djela u cjelini te njegov utjecaj na primatelje vremena kada je on nastao, kao i današnjeg. Analizirat će se interakcija kršćanskih i poganskih nauka na sam tekst, pristup autora *Slova* prepričavanju događaja, pogotovo u usporedbi s Bojanom, legendarnim bardom vremena kada je tekst nastajao, te načine na koje su svi navedeni elementi utjecali na razumijevanje i analizu *Slova* kroz stoljeća.

3. Metodologija

U svome se radu ponajprije koristimo metodom analize *Slova o vojni Igorevoj*, koja je temeljena na dosadašnjim istraživanjima tog teksta i pomnom čitanju uz pomoć izvornog teksta i prijevoda na hrvatski jezik. Istraživanja koja su poslužila kao osnova za ovaj rad su: Antoščenko, A. V. (2018.), Diddi, K. (2021.), Filippov, G. G. (2004.), Fillippovskij, G. J. (2019.), Klimov, E. V. (2009.), Koževnikov, V. A. (2020.), Leže, L. (1984.), Leonova, V. V. (2015.), Lomov, A. M. (2012.), Markin, P. F. (2014.), Markov, A. V. (2018.), Rad', È. A. (2011.), Rančin, A. M. (2014.), Rudelev, V. G. (2004.), Saur, P. S. (2003.), Selivanova, O. (2010.), Sud'in G. G. (2014.), Šaripkin, D. M. (1976.), Užankov, A. (2008.). Ovi su nam radovi dali prijeko potreban uvid u ono što je već poznato i tumačeno u vezi sa *Slovom*, kao i krucijalan temelj za daljnju analizu i donošenje zaključaka o elementima koji su pridonijeli nastanku ovog teksta.

4. O samom *Slovu*

Kao što je prethodno spomenuto, *Slovo o vojni Igorevoj* je ep iz 12. stoljeća koji se smatra jednim od najvažnijih djela staroruske književnosti. Prevoditeljica i književnica Pamela S. Saur u svom članku „Proto-kršćanski junaci i počeci nacionalne književnosti u Europi“ uspoređuje *Slovo* sa „značajnim djelima (i junacima) drugih nacionalnih književnosti poput Beowulfa, junaka engleske književnosti, Cida, junaka španjolske književnosti, i Rolanda, junaka francuske književnosti“ (Saur 2003: 83)³ zbog njegove političke, povijesne i kulturne važnosti. U njemu se opisuje neuspjeli pohod kneza Igora Novgorodsko-Sjeverskog na Polovce, nomadski narod koji je tada predstavljao veliku prijetnju za Kijevsku Rus'. *Slovo* je poznato po svom poetskom jeziku, obogaćenom metaforama, slikama i simbolima, a sam autor koristi arhaični stil i mnoge retoričke figure, što doprinosi ljepoti teksta.

Prikazi prirode, kao što su opisi stepa, rijeka i ptica, igraju značajnu ulogu u stvaranju atmosfere i emocionalnog tona, a sam je ep značajan iz više razloga, od kojih su glavni povijesni (zbog prikazivanja stvarnih događaja iz 1185. godine: borba kneza Igora protiv Polovaca te uvid u vojnu i političku situaciju tog doba), kulturni (bogatstvo staroruske kulture, njezinih vrijednosti i vjerovanja, ali i važnost patriotizma) te književni razlog (kao jedno od najranijih djela ruske književnosti postavlja temelje za njezin daljnji razvoj).

Početkom 19. stoljeća objavljen je tekst *Slova* kao jednog od najvažnijih djela slavenske književnosti, a izdanje su priredili najveći slavisti toga doba. No, kako je originalni rukopis bio izgorio u velikom požaru knjižnice Aleksandra Ivanoviča Musina Puškina 1812. godine, tako je nestalo i jedino materijalno svjedočanstvo o autentičnosti *Slova*, što je potaknulo ozbiljnu raspravu o samoj godini njegova nastanka, tj. problem njegove autentičnosti za nastanak u ondašnjem dobu. Iako ozbiljnih pobornika teza falsificiranja *Slova* gotovo da više i nema, još uvijek postoje skeptici koji osporavaju da je djelo zaista nastalo nedugo nakon zbivanja opisanih u njemu (kasnije u radu će se primijetiti taj stav kod francuskog slavista Légera, upravo zbog prisutnosti određenih poganskih božanskih ličnosti).

U svakom slučaju, *Slovo* ostaje predmetom istraživanja, prevođenja i tumačenja te sadrži neizmjeru riznicu znanja o kulturi, vjerovanjima te društvenim odnosima Kijevske Rusi,

³ Ovaj su, kao i sve ostale citate stranih autora, preveli i interpretirali autori ovoga rada.

što ne predstavlja samo veliku važnost za rusku ili istočnoeuropsku književnost, već za srednjovjekovnu europsku književnost uopće.

5. Problem dvovjerstva

Kako je već bilo spomenuto, sadržaj *Slova* odnosi se na period između 1185. godine i 1187. godine, čak dvjesto godina poslije početka krštenja Kijevske Rusi pod knezom Vladimirom Svjatoslavičem. Povjesničar Jevgenij Viktorovič Klimov tvrdi:

...kršćanstvo se javlja dugim i proturječnim procesom, tijekom kojega su nastajale duboke promjene, obuhvaćajući sve sfere društvenog, političkog, kulturnog i duhovno-emocionalnog života i pojedinca i samog društva. Ovaj proces teče složeno, s ostrim skokovima naprijed i zamjenjuje se dugotrajnim recidivima poganstva, budući da na njega snažno utječu i unutarpolitički i vanjskopolitički faktori materijalnog i duhovnog podrijetla (Klimov 2009: 117).

Ova je činjenica neizmjereno važna upravo zbog toga što složenost procesa pokršćavanja omogućava autoru miješanje kršćanskih i pretkršćanskih elemenata. Cijeli se niz elemenata kršćanstva i poganstva te njihovo postojanje mogu objasniti putem „dvovjerstva“. Doktor filoloških znanosti Gavrilj Gavriljevič Filippov u svom članku „O problemu dvovjerstva. Historiografska analiza“ piše:

Pojam dvovjerstva nastaje od trenutka prodiranja kršćanstva na starorusko tlo. Brojni pisani tekstovi bilježe ne samo očuvanje poganske ideološke tradicije, već i miješanje te tradicije s dolaznim „kršćanskim naukom“, što dovodi do formiranja svojevrsnog sistema dualiziranog jedinstva (Filippov, 2004: 92).

Narodi su nerijetko pružali otpor prihvaćanju nove religije, pogotovo kada bi ta religija narušila cjelokupni karakter naroda, tj. njegov identitet. Prilagodba novoj religiji nerijetko nosi određene crte stare religije. Filippov, nastavljajući istraživanja ruskog povjesničara Jevgenija Vasiljeviča Aničkova, piše da se „uvjerenja lakše stječu nego napuštaju svijest, stoga se pri susretu s politeističkim religijama događa proces posuđivanja, ali dvovjerstvo nije samo dvojno mišljenje, ono se izražava i u vremenu različitih nedaća koje potiču povratak poganstvu“ (Filippov 2004: 93). To je poprilično očigledno, kada uzmemo u obzir da pokršteni knez Igor

prinosi žrtve: „Bijeljima / I ogrnjačima / I kožusima / Mostove stadoše mostiti po blatima / I po barama / I svakakvom vezeninom polovačkom“ (11)⁴. M. Grčić, u svojem prijevodu *Slova* daje sljedeći komentar: „Mostove mostiti ovdje je figura etymologica; Rusi su se, dakle, služili napljačkanima polovačkim predmetima da bi ih pometali po barskom blatu da lakše prođu, tj. kao da grade mostove“ (136). Povjesničar Vladimir Aleksandrovič Koževnikov daje detaljniji opis ove poganske prakse:

„Mostiti mostove“ bio je svojevrsni način prinošenja žrtve bogovima: platna, tkanine, ručnici, stolnjaci, vuna, vosak, zrna, kruh, ponekad sitne životinje, ponekad novac donosili su na određeno mjesto. Sve to ostavljali su u šumi, vješali o drveće, vezivali za grane ili križeve na grobovima; stavljali u grob pokojniku; bacali u rijeku, jezero, močvaru — mjesta gdje obitava mnoštvo, prema kršćanskoj nauki, „đavola“, nečistih entiteta najrazličitijih vrsta, kojima su se pogani i dvovjernici i nakon krštenja Rusi nastavljali klanjati, umiljavajući ih svojim „molitvama“ i darovima (Koževnikov 2020: 10).

Zbog toga je potpuno jasno da su poganske prakse i dalje snažno utjecale ne samo na predratne rituale, već i na svakodnevni život običnog puka. Istraživačica V. V. Leonova piše da „u ono vrijeme kršćanstvo nije moglo potpuno uništiti poganstvo, već ga je samo potisnulo, stvarajući jedinstveni povijesni kontekst religijskog dualizma. O tome također govori činjenica da narodne mase nisu uvijek s oduševljenjem prihvaćale pravoslavlje u ranim fazama svog formiranja, budući da su njihove svakodnevne živote oblikovale vjekovima stare poganske tradicije“ (Leonova 2015: 8). Međutim, vjera nepoznatog autora očigledna je kroz ep, posebno u posljednjim stihovima: „Zdravi, knezi i družino, / Boraste se za kršćane / S poganim vojskama! / Knezovima slava i družini! / Amen“ (43). Ruski filolog i izvrstan poznavatelj staroruske književnosti Andrej Mihajlovič Rančin navodi da „ne samo da je tvorac *Slova* bio kršćanin, već je bio i intelektualac-patriot, a njegov odnos prema pravoslavlju doživljava se kao 'danak' novoj religiji. A taj 'danak' prinosi čovjek koji nije zaboravio starinu, duhovno iskustvo nakupljeno generacijama predaka iz davnih, praskršćanskih vremena“ (Rančin 2014: 194).

⁴ *Slovo o vojni Igorevoj* citiramo prema izdanju iz 1998. Izvornik i prijevod. Prijevod i komentari M. Grčić. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske. Budući da *Slovo* nema zabilježnog autora, u citatima će se navoditi samo stranica.

6. Poganski nauk

6.1. Bojan

Iako je očigledno da je kršćanstvo u mnogočemu utjecalo na pisanje i pripovijedanje, ali i sam sastav *Slova*, tekst sadrži velik broj i poganskih elemenata. Kao što je spomenuto u uvodu, u ovom će se radu dati pregled tih elemenata, ali i objašnjenje njihovog korištenja u kontekstu *Slova*. Prvotni je orijentir na božanstvima i ličnostima, svojstvenim staroslavenskim vjerovanjima, a zatim na običajima i elementima koji nisu nužno sastavnica slavenskog folklora, ali su također bili prisutni u pretkršćanskim vremenima. Važno je također napomenuti kako u ovom radu u središtu pozornosti neće biti etimološko podrijetlo pojedinih ličnosti i božanstava, nego na koji se način oni uklapaju u samo djelo, tj. njihovo značenje za period pisanja djela i mogući razlog autorovog korištenja tih ličnosti.

Na samom početku, prije razvoja radnje i karakterizacije glavnih junaka, u tekstu se spominje jedno značajno ime - ime staroruskog barda Bojana. Samo *Slovo* autor i otvara apelom na Bojana, koji je služio kao neka vrsta uzora pjesnicima tog vremena. No, autor u uvodu teksta odbacuje Bojanov stil, naglašavajući želju da se Igorova priča ispriča realističnije, modernije, bez uljepšavanja i uzdizanja, držeći se istine. Na temelju autorova uvoda možemo zaključiti da je Bojan bio prilično nepouzdan u pogledu izvještavanja o povijesnim događajima. Autor daje čitatelju do znanja da je Bojan bio sklon uljepšavanju i preuveličavanju hrabrosti i drugih pozitivnih karakternih osobina samih prinčeva i vojski. Shodno tome, Bojan je imao tendenciju svaki veliki podvig pretvoriti u epski i gotovo božanski događaj. Tu Bojanovu osobinu autor *Slova* nastoji izbjeći u svom epu. On prepoznaje Bojanovu vještinu i sposobnost, ali smatra da njegov način pripovijedanja jednostavno nije prikladan za pisanje o tako ozbiljnoj temi kakvu *Slovo* prikazuje.

Važno je naglasiti da je Bojan uživao gotovo božanski status skoro isključivo zato što je bio drevni bard. Upravo su bardovi uvijek (u prošlosti, naravno, u puno većoj mjeri nego danas) smatrani praktički magičnim, svemoćnim ljudima koji znaju apsolutno sve o svijetu i o najvažnijim događajima i ljudima. Sve što su stari bardovi govorili kroz svoje pjesme smatralo se prije svega veličanstvenim i duhovnim. Čak se i sama priroda klanjala pred njima (Šaripkin 1976: 14).

Zbog toga se uvod u *Slovo o vojni Igorevoj* dugo tumačio kao niz komplimenata upućenih Bojanu, koji su postajali sve intenzivniji zbog oduševljenja Bojanovim načinom pripovijedanja koje je autor doživio. Dugo se uopće nije uzimala u obzir mogućnost da je autor kritizirao Bojanov način pripovijedanja u kontekstu njegova djela i ograđivao se od njega (*ibid.*: 15).

U nastavku se nalazi puni uvod u tekst *Slova o vojni Igorevoj*, u kojemu autor razmatra kako želi ispričati događaje i analizira Bojanov pristup pripovijedanju o velikim junacima i podvizima, u usporedbi s vlastitim načinom pripovijedanja:

Ne bi li nam priličilo, braćo,
Starim riječima začinjati
Žalostivu povijest o vojni Igorevoj,
Igora Svjatoslaviča?
Neka se ipak začne pjesan ova
Po zbivanju današnjega doba,
Ne načinom Bojanovim!
Ta kad bi Bojan vješti
Htio komu pjesan spjevati,
Po drvu bi mišlju onda potekao
Kano mrki vuk po zemlji,
Kano sur orao pod oblačjem.
Jer se, reče, sjećaoše,
Prvašnjih vremena razdora.
Tad puštaše deset sokolova na jato labudova;
Kojeg bi dognali,
Prvi bi pjesan zapjevao –
Staromu Jaroslavu,
Hrabromu Mstislavu,
Što posiječe Rededju pred kasoškom vojskom,
Krasnomu Romanu Svjatoslaviču.
Ta Bojan to, braćo, ne puštaše
Deset sokolova na jato labudova,
No svoje vješte prste

Na žive strune polagaše;
One pak same o slavi knezova brujahu.

Začnimo onda, braćo, povijest ovu
Od starog Vladimira do Igora sadašnjega,
Što opasa um voljom svojom
I izoštri srce muževnošću svojom;
Napuniv se duha ratničkoga,
Povede svoju hrabru vojsku
Na zemlju polovačku
Zarad zemlje ruske.

O Bojane, ti slavuju starodavni!
Da ti ovu vojnu pjevaš,
Jurnuo bi, slavuju, po misaonom drvetu,
Leteć umom pod oblače,
Svijajući obje pole slave ovoga vremena,
Jezdeći stazom Trojanovom
Preko polja u gore.
Ovakvu bi pjesan o Igoru zapjevao
Unuk onoga:
„Ne zanese bura sokolova
Preko polja širokih –
Jatomice čavke hite
K Donu velikomu.“
Il bi ovako zapjevao ti,
Vješti Bojane,
Veslov unuča:
„Konji ržu za Sulom –
Zvoni slava u Kijevu;
Trublje trube u Novgorodu,
Stoje stijezi u Putivlju!“ (5–9)

Iz priloženog uvoda vidi se autorov ambivalentan odnos prema samom bardu. Iako odbacuje Bojanov način povezivanja događaja poput onih koje će opisati u svom spjevu, autor pokazuje veliko poštovanje prema starom bardu i prepoznaje značaj koji njegovo ime nosi u ruskoj kulturi. Dakle, možemo reći da autor istodobno veliča i odbacuje Bojana i njegove stilske značajke.

Anatolij Mihajlovič Lomov u svom je članku također analizirao pojedinosti vezane uz strukturu *Slova*, ali je također istaknuo ulogu Bojana i vrlo važan odnos autora *Slova* prema njemu. On, kao i sam autor, u uvodu ističe da je Bojanova glavna karakteristika to što događajima daje pretjerano kićen izgled koji se koncentrira na uljepšanu i pretjerano dramatiziranu verziju događaja. Ova metoda je u suprotnosti s metodom autora *Slova*, koji nastoji prenijeti stvarnost na što realističniji način⁵.

Uzimajući u obzir ove činjenice, autor čitatelju daje za pravo da izvuče vlastiti zaključak: on, autor, nije zadovoljan, prije svega, očitom Bojanovom neselektivnošću u odabiru junaka svojih pjevanja, budući da on podjednako hvali čovjeka visoke državničke mudrosti, hrabrog kršitelja zakletvi i separatista koji se proslavio samo svojom ljepotom. Očekuje se da će čitatelj razumjeti i drugi motiv autora *Slova* da odbaci Bojanov umjetnički stil. Da bi to učinio, od njega se traži da usporedi Bojanove riječi (da je preuzeo veličanje Igorove kampanje, one bi zvučale ovako: Konji ržu za Sulom, zvoni slava u Kijevu; / Trublje trube u Novgorodu, stoje stijezi u Putivlju) i stvarno stanje stvari: pohod je izveden u tajnosti od svih, uključujući i kijevskog velikog kneza Svjatoslava. Zaključak koji proizlazi iz usporedbe je očit: Bojan se previše prepušta mašti, zanemarujući stvarnost (Lomov 2012: 276).

Primjetno je da je najvažniji pojam koji izlazi na površinu u vezi s Bojanom i njegovom metodom pripovijedanja - istinitost. Najvažnije u uvodu *Slova*, što između ostalog ističe i Lomov u svom članku, jest činjenica da iako Bojan prenosi bit priča koje pripovijeda, on to čini previše teatralno, nedovoljno realistično. To je zapravo misao kojom je autor započeo pisanje *Slova o vojni Igorevoj* upravo kako bi primatelj, unatoč proteklom vremenu, čitajući ovaj tekst

⁵ U svom se radu koji želi pokazati i analizirati dvovjerje u spjevu nećemo zadržavati na poetskim pravilima uvoda u spjev. Podsjetimo da je o pravilima epskoga pjesništva pisao naš istaknuti teoretičar i povjesničar književnosti Pavao Pavličić koji, između ostalog, navodi da epsko pjesništvo govori u ime cijele zajednice, da govori o stvarima koje su za zajednicu bitne, da razrađuje pogled na svijet na kojemu je zajednica utemeljena te da se epsko pjesništvo javlja u određenim povijesnim okolnostima. O pravilima kompozicije epskog pjesništva te, posebice, o osobinama, kao što su narativnost, opširnost i izbjegavanje napetosti. Vidi detaljnije u Pavličić 1986.

dobio specifičan kontekst vremena i metoda pripovijedanja u razdoblju kada je *Slovo* napisano. Filipovski također piše o ulozi uvoda u *Slovo* i zazivanju Bojana u svom članku:

Dakako, davno je zapaženo da se „parnost”, „dijalogičnost”, „dvojnost” *Slova* temelje na polemici navedenoj već na početku teksta djela, sporu između autora i Bojana, „pjesmotvorca starih vremena”, u aspektima poetike *Slova*, žanra teksta, njegove konstrukcije, figurativnog sustava. O tome su pisali gotovo svi istraživači *Slova* odmah nakon njegova objavljivanja 1800. godine pa sve do danas. Slika Bojana i njegova funkcija u *Slovu* svakako je jedno od ključnih mjesta u njegovoj poetici (Filipovskij 2019: 10).

Autoru *Slova* u procesu pripovijedanja najvažnija je istinitost. Iako autor hvali barda, obraćajući se Bojanu i sugerirajući kako bi taj slavni pjesnik prepričao sudbonosnu bitku kneza Igora, on gradi vlastitu priču, temeljenu na realističkom prikazu borbe kneza Igora s Polovcima. Autor nastoji izbjeći umjetničku metodu opisa koja je svojstvena Bojanu, što se najviše vidi u tome što on ne opisuje isključivo veliku bitku u kojoj pobjeđuju neustrašivi junaci. Dapače, autor detaljno opisuje i propast te iste vojske, tog istog kneza Igora, koji, iako glavni junak priče, nije svemoćan i maksimalno „uljepšan“, kao što bi bio da je Bojan ispričao događaje. Bojan bi vjerojatno idealizirao Igora, ali autor pokušava pokazati drugu stranu medalje - potencijalnu štetu koju je Igor nanio svom narodu kroz beskrajne ratove.

Još jedan citat iz Lomovljeva članka daje zanimljivo tumačenje ličnosti samog Bojana i njegove uloge u iznošenju velikih događaja:

Dakle, spomen da je Bojan svirao harfu - demonski instrument, s gledišta tadašnje crkve, također mu „ne ide u prilog“. I to nije sve. Autoru *Slova* takva je zamjetka bila potrebna da se svjesno distancira od Bojana. Naglašava da uz sve poštovanje koje gaji prema svom prethodniku, Bojan nije pjesnik, već pjevač – „ljubimac” kneževa, tj. lakrdijaš najviše kategorije i da je Bojanov rad prošla faza u koju nema i ne može biti povratka (Lomov 2012: 277).

Iako je Bojanova uloga u cijelom tekstu na prvi pogled vrlo mala, ona je zapravo presudna za kontekst cjelokupnog teksta *Slova o vojni Igorevoj*. Dakle, nije tako jasno kako se čini. Bojanov lik može se promatrati s nekoliko gledišta. Može se smatrati, kao što je već

rečeno, božanskim likom, osobom koja posjeduje nadnaravno znanje. Taj Bojanov doživljaj pojačan je činjenicom da ga tekst spominje kao unuka Velesa, božanstva od kojeg je Bojan „naslijedio“ nadnaravne pjesničke sposobnosti. Štoviše, Bojana se može promatrati i kao mitsko biće, kao lik toliko štovani i uzvišeni da više nije važno je li ikada postojao kao stvarna osoba, već postaje dovoljno obožavati mit stvoren oko njega i njegovih metoda. Samo njegova „misao“ postaje važna. Konačno, treća perspektiva iz koje se Bojan može promatrati, o kojoj je već bilo govora, jest jedinstveni stil pripovijedanja koji Bojana razlikuje od svih drugih starih bardova (Šaripkin 1976: 16-20).

Treba spomenuti da autor *Slova* Bojana smatra gotovo božanskom figurom, najvišom za starorusku kulturu. Unatoč činjenici da autor koristi vlastitu, realističniju metodu pripovijedanja, on uzima u obzir značaj Bojana i ogromnu ulogu koju je odigrao u povijesti ruske književnosti i kulture općenito. Sljedeći citat Filipovskog svjedoči o tome koliko autor cijeni Bojana i kakve pohvale daje Bojanu u svom tekstu: „Bojan je jasno povezan sa slikom jednog od glavnih božanstava staroruskog poganskog panteona - boga zemaljskog bogatstva i blaga Veles-Volosa“ (Filipovskij 2019: 10).

Stoga se uvod u *Slovo* jednostavno ne može smatrati kritikom Bojana i njegovih metoda, a ni onim suprotnim od toga, uzdizanjem Bojana/hvalospjevom njegovog lika i djela. Autor objašnjava da će vlastitom metodom istinito dočarati što se dogodilo u ratu kneza Igora, kao i njegove posljedice. Čak ni stručnjaci svojedobno nisu bili sigurni je li autorova glavna namjera bila hvaliti Bojana ili ga kritizirati. Sam uvod je napisan tako da se o Bojanu podjednako govori i pozitivno i negativno, tako da se autorov odmak od Bojana ne može tumačiti kao nešto apsolutno negativno. Dvojakost bi se mogla shvatiti kao autorovo veliko poštovanje prema starom bardu, s naglaskom na to da je njegov tekst ipak nekako drugačiji od prethodnika, te da samo zbog toga mora privremeno „ignorirati“ Bojana (Šaripkin 1976: 16).

Uzimajući u obzir sve navedeno, može se tvrditi da je Bojan ipak sveprisutan u tekstu te da je autoru bio jedna od glavnih figura tijekom pisanja samog teksta. Iako je izbjegavao Bojanovu metodu, upravo je zato autor morao biti u stalnom „kontaktu“ s Bojanom i njegovim radom i manirima, njegova figura morala je biti sjena koja se kreće oko autora kako bi svoju metodu mogao potpuno distancirati od Bojanove. Filipovskij također to naglašava u sljedećem ulomku:

Nije slučajno što je rečeno da slika Bojana na neki način lebdi ponad *Slova* i djeluje kao ključna posrednička slika u strukturi dinamičnog kronotopa pjesme. Autor *Slova*, kako proizlazi iz njegova programatskog iskaza u izlaganju teksta, svrhovito spaja stvarnopovijesna i pjesnička zbivanja, prekretnice i slike poganske Rusije i kršćanske suvremenosti, prekretnice povijesti i prekretnice poezije, oslanjajući se na sliku pjesnika-posrednika Bojana (Filippovskij 2019: 11).

Filippovskij nastavlja analizirati stav autora *Slova* prema Bojanu u istom duhu, ističući da je Bojan u jednakoj mjeri kao i autor „sudionik“ u stvaranju samog teksta. Upravo zbog autorove želje da stvori vlastiti stil pripovijedanja, Bojanov epski stil ipak mora biti prisutan u tekstu kao svojevrsna antiteza autorovom. Dakle, epsko postoji, ali na sasvim drugačiji način nego što bi bio da je Bojan pripovjedač. Drugim riječima, epsko se prikazuje kao stvarno, kao „svjetovno“. Epsko i poetsko, koje „pripada“ Bojanu, egzistira u odnosu s realističnim (koje „pripada“ autoru) i svi ti elementi zajedno čine jedno potpuno jedinstveno djelo. O tome govore sljedeći citati iz istraživanja Filippovskog objavljenog u članku o problemu dvovjerstva:

S obzirom na poseban značaj slike Bojana u *Slovu*, kao i s njim povezanog mitskopoetskog kronotopa, važno je naglasiti da kronotop graničnosti izrasta iz organskog spoja kronotopa stvarnih događaja (autora) i mitskopoetskog kronotop (Bojan), koji zajedno čini jedinstveni tekstualni kronotop djela. Mora se naglasiti da u svim navedenim aspektima *Slovo* nimalo ne odskaka od ruske književne tradicije 11.–13. stoljeća, već je njezin najizrazitiji eksponent i predstavnik (Filippovskij 2019: 11).

Kontrastni suodnos između autora i Bojana (ne samo njihovog vremena, već i poetike), slika, simbola i poetskih ideja, karakterističan za dinamičnu poetiku *Slova*, takoreći je predodređen i uvjetovan početnim uvodom, slikom autorove antiteze – Bojana – pjesnika-mađioničara, „proročanskog unuka Velesa“, čarobnjaka sa svojim „planom“ (takve osobine autor mu je dao u proročkom i poetskom kontekstu djela). Jasno je da je riječ o duboko potkrijepljenoj autorskoj tehnici, koja je neposredno odredila umjetnički koncept *Slova*, poetičku alternativnu strukturu i prirodu njegovih poetskih dvojnih svjetova, mogućnosti i domete poetskog manevra, koje je autor *Slova* briljantno koristio (Filippovskij 2019: 12).

Ovdje Filippovskij uvod u *Slovo o vojni Igorevoj* definira kao ključnu točku u djelu kao cjelini. Naime, spominjući Bojana, njegovu izvrsnost, ali i negativne strane njegova načina opisivanja velikih događaja te izjavom da će spjev pisati potpuno drugačije, autor svom tekstu odmah daje strukturu, odmah daje čitatelju do znanja kako će priča biti strukturirana, kakve se poruke, učenja i pogledi na pohod kneza Igora mogu očekivati u tekstu. Tako čitatelj neće ostati razočaran (npr. zbog nedostatka opisa i velikih pohvala knezu Igoru), jer mu se odmah daje slika djela u cjelini i pogled samog autora djela na događaje koji će tek biti opisani.

6.2. Volos-Veles

Kako je spomenuto u prethodnom poglavlju, autor je usporedio Bojana s Velesom: „Ili bi ovako zapjevao ti, / Vješti Bojane, / Velesov unuča:“ (7). Veles ili Volos je božanstvo ruskog poganskog panteona. Kako bismo mogli opredijeliti njegovu ulogu, potrebno je poznavati samu etimologiju imena, drugima riječima, kako je ime nastalo i zašto se dodjeljuje upravo Bojanu te otkuda su nastale forme imena (ime Veles je starije, a ime Volos se koristi regionalno i u narodnoj predaji). Istraživač Aleksandr Viktorovič Markov potrudio se naći odgovor u usporedbi imena Volos i Veles sa sanskrtskim „vrša“, što znači „bik koji oplođuje“. Za Markova je „povezanost rodoslovlja Velesa s rimskim pastirskim božanstvom Pales ili Pares samo puka hipoteza“ (Markov 2018: 213). L. Léger u svojoj knjizi *Slovenska mitologija* postavlja pitanje nastanka Velesovog imena na sljedeći način: „Kako je latinsko *Blasius*, postavši u Češkoj po sasvim normalnim zakonima *Blažej*, moglo dati u istom jeziku i oblik Veles?“ (Leže 1984: 99). Markov u tom slučaju konzultira češke rječnike:

Češki rječnici "Mater Verborum" nazivaju Velesa Panom, grčkim bogom pašnjaka, i opisuju ga ovako: Veles ima oblik jarca; on je zaštitnik ovaca i pastira koji ih čuvaju. Prvi je počeo spajati nekoliko frula pomoću voska. Kao tvorac složenog glazbenog instrumenta, Veles bi se trebao smatrati zaštitnikom glazbe i neodvojivog pjevanja (Markov 2018: 214).

Léger je, pak, zamijetio, da se u „ruskom jeziku riječ *skol'* može prevesti na dva načina, tj. da ima dvojaki smisao. Tako bi onda bog stada postao bog prostaka i glupaka“ (Leže 1984: 97). Nije nemoguće da se autor na taj način htio narugati Bojanu, odbijajući njegov način pripovijedanja koji se u najboljem slučaju može opisati kao šarolik, a u najgorem kao prenapuhan i pun pretjeranih, iskrivljenih činjenica. Međutim, istraživač P. F. Markin tvrdi da „Bojan nije slučajno nazvan unukom Velesa, božanstvom koje ne samo da štiti stočarstvo i trgovinu, već i poeziju i tajnu mudrost“ (Markin 2014: 58). Da autor zaista ne cijeni Bojana, veća je vjerojatnost da ga ne bi spomenuo više puta, pogotovo uzevši u obzir da on nije među najvišim pripadnicima slavenske mitologije koji se spominju u *Slovu*. Zasada će dokazi prevagnuti u korist Markinove teze.

6.3. Dažbog, Hors i Stribog

Nije samo Bojan nazvan unukom, već i cijeli ruski narod, koji u *Slovu* dobiva titulu Dažbožjega unuka: „Diže se uvreda iz vojska Dažbožjega unuka, / Stupi kano djeva na zemlju Trojanovu...“ (17). Dažboga autor spominje još jednom u istom kontekstu: „Propade imanje Dažbožjega unuka; / U kneževskim se razdorima vijek ljudski skрати“ (15). O kakvom je božanstvu riječ, iz konteksta samog *Slova* jako je teško saznati. Čak i Léger navodi kako u zapadnim pisanim spomenicima nema nigdje riječi Dažbog.

Markov se, pak, ponukao pronaći nastanak imena u samoj riječi „Dažbog“, koja je najvjerojatnije nastala od riječi „dati“ i „bog“, kao u molbi suncu *dažd', bog!*. Čestim bi ponavljanjem, kako tvrdi Markov, „molba izgubila svoje značenje i pretvorila se u osobno ime božanstva, iz čega možemo zaključiti da se pod imenom Dažboga podrazumijeva snaga sunca koja bi oplodotvorila zemlju te bi time Dažbog bio bog poljoprivrede“ (Markov 2018: 208).

Léger dolazi do jednakog zaključka oko stvaranja imena, ali nudi povijesni aspekt u kojem se našao Dažbog. Léger citira Ipatske kronike, koje je preveo monah Georgije Hamartol, u kojima navodi da je „Dažbog bio sin Feosta, koji je postavio zakon o kažnjavanju bludnica te su mu nadjenuli ime boga Svaroga. Njegov se sin zvao Sunce, a ljudi su ga prozvali Dažbog. Zbog njegovih kazni za bludničenje, Egiptom je zavladao besporočni život“ (Leže 1984: 104). Iz ovog tumačenja, Dažbog se čini kao božanstvo koje je povezano s moralnim principima i kaznama. Oba tumačenja nude različite perspektive na porijeklo i funkciju Dažboga u ruskoj mitologiji, ali se slažu u vezi s postojanjem tog božanstva unutar tradicije. Ako je vjerovati tumačenjima istraživača, autor je dodijelio tu titulu ruskomu narodu poradi promicanja pravednosti u svojem pohodu, kako ne bi bili prikazani kao surovi osvajači, već kao branitelji i zaštitnici svoje zemlje.

Hors u *Slovu* služi kao metafora da je knez Vseslav putovao do samog zalaska sunca: „Vseslav-knez ljudima sudijaše, / Knezovima grade dijeljaše, / A sam obnoć ko vuk trčāše: / Iz Kijeva dotrča do pijetlova k Tmutorokanu / Velikomu Horsu kao vuk put trčāše“ (33). Markov piše da je „u Žitiju Vladimira Hors nazvan poganom, tj. poganskim bogom; u apokrifu bugarskog podrijetla „Hod Bogorodice po mukama“ (XII st.) govori se o kamenom idolu Horsa; u apokrifu „Razgovoru trojice svetaca“ Hors je nazvan Židovom; on zajedno s Perunom predstavlja velikog i munjevitog anđela“. Spominjanje Horsa ovdje daje povod Légeru da ospori autentičnost *Slova*, no svedjedno daje svoj pokušaj prodiranja u etimološko podrijetlo

imena Hors kroz iranske riječi „Khor“, „Khores“, „Khoreš“ i korijen „chorn“, što nije urodilo plodom, budući da ove riječi predstavljaju ideju čuvanja, sklanjanja i stavljanja nečega u red, što nije moguće povezati s bogom sunca Apolonom, kojeg bi Hors u ovome djelu trebao predstavljati. Léger, citirajući Jagića, tvrdi da je Hors isto što i Dažbog (Leže 1984: 102).

Istraživači, poput O. V. Kutareva pokušali su objasniti prisutnost dva solarna boga, Horsa i Dažboga, u istočnoslavenskom panteonu, ukazujući na različite teorije i interpretacije. Jedna je od pretpostavki da odnos Horsa prema Dažbogu može biti usporediv s analogijom između Heliosa i Apolona u grčkoj mitologiji. Takve analogije postoje i u grčkoj mitologiji, gdje Apolon izvorno nije bio bog Sunca, a njegova je solarna priroda dodana kasnije. Stoga bi Hors i Dažbog mogli predstavljati različite aspekte ili faze razvoja kulta Sunca u slavenskoj mitologiji.

Drugi su istraživači identificirali Horsa i Dažboga, obrativši pažnju na njihovo susjedstvo u popisu bogova iz 980. godine i odsustvo veznika „i“ između njihovih imena u nekim drevnim tekstovima. Međutim, iako postoje različite teorije i tumačenja, točna priroda odnosa između ovih bogova ostaje predmetom rasprave. Moguće je da je autor, s ciljem izbjegavanja ponavljanja koje bi dovelo do zabune, uveo još jednu ličnost u obliku Horsa, razgraničavajući na taj način ruski narod (unuka Dažboga) od zalaska sunca (Hors).

Jedno od najpoznatijih praslavenskih božanstava, bog Stribog, također je spomenut u *Slovu*: „Evo vjetrova, Stribožjih unuka, s mora viju strijele / Na hrabre vojske Igoreve“ (13). Grčić u svojem prijevodu spominje kako se Stribog spominje i u *Povijesti minulih ljeta* kao božanstvo koje se štovalo u Kijevu prije pokrštavanja (136).

Po mišljenju Markova, autor je imao jasniju predodžbu o „atmosferskim duhovima nego o astralnim božanstvima, a na prvom mjestu treba spomenuti Striboga – boga vjetra, koji se prikazuje opremljen krilima i strijelama (Markov 2018: 215). No, zbog čega ovdje autor koristi ime boga Striboga, potrebno je, kao i za prijašnje bogove, zaviriti u njegovo podrijetlo. Istraživačica Lidija Viktorovna Sokolova, citirajući druge istraživače, navodi kako se „Stribog može shvatiti kao strašno i surovo božanstvo elementarnih nepogoda, nositelj hladnih vjetrova, oluja, vrtloga i snijega“ (Enciklopedija, 1995). U kontekstu *Slova* ovo se savršeno slaže s mišlju da bi vjetrovi, simboli zla i unuci Striboga, ratovali protiv Igorovog suncem obasjanog i pravednog naroda, unuka Dažboga, tj. autor je upravo njihovim imenima (Stri-bog i Daž-bog) uveo opoziciju dobra i zla.

6.4. Div

Jedan jako zanimljiv junak koja se pojavljuje u *Slovu* je Div, i to na čak dva mjesta. Prvi se put pojavljuje u nizu drugih prirodnih pojava (pomrčina sunca, noćna oluja, zvižduk stepskih zvijeri), Div upozorava na prijetnju koja visi nad Rusijom od strane Polovaca, najavljujući nesreću knezu Igoru i njegovim vojnicima: Tada se pope Igor-knez u zlatni stremen / I pojaha po širokom polju. / Sunce njemu pomrčinom put zagradi / Noć stenjanjem groznim ptice probudi; / Živinska se cika diže, / Div se trže, / Drvetu na vrhu klikće...“ (9).

Grčić, kao i većina istraživača, nema jedan, jedini pravi odgovor na pitanje tko ili što je Div, no u svojem komentaru iznosi činjenicu da ga istraživači interpretiraju kao mitsko biće, neku vrstu šumskog duha ili čarobne ptice.⁶ Grčić citira ruske izvore prema kojima se „div“-pupavac pojavljuje u svojoj tradicionalnoj ulozi vjesnika, pri čemu nipošto ne suosjeća s Polovcima, „poganima“, nego s Igorom i s ruskom zemljom te svojim padom simbolizira užas i žalost cijele ruske zemlje: „Već evo pade hula na hvalu; / I već udari sila na slobodu; / I već se stušti div na zemlju“ (23). To, pak, nema smisla, budući da se Div pojavljuje isključivo u negativnom kontekstu, tj. pri Igorovom padu.

Slavist Cristiano Diddi je u svojem radu „K osmišljanju termina Div u *Slovu o vojni Igorevoj*“ (2021) dao iscrpnu analizu etimološkog i značenjskog podrijetla ove slavenske ličnosti. Osim književnih spomenika čije se reference navode u rječnicima staroslavenskog i staroruskog jezika, Div je prisutan u folkloru zapadnih i južnih Slavena kao demonsko biće, često povezano sa šumom, i obično se koristi u ženskom obliku, ali ponekad i u muškom. Međutim, kod južnih Slavena, posebno u srpskim i bugarskim bajkama, Div dobiva lik čovjekolikog bića koje posjeduje magično znanje i moć čarolije. Napomenimo da izgled i funkcije ovog posljednjeg Diva, prema mišljenju nekih istraživača, potječu od turskog dev 'div, demon', koji pak potječe iz iranske mitologije. Većina istraživača, na temelju utjecaja iranske mitologije na slavensku, interpretiraju Diva kao biće nalik na pticu ili grifona.

Među istraživačima postoji i mišljenje prema kojem bi Diva trebalo povezati s divljom prirodom i šumom, što upravo daje povod za identifikaciju Diva s lešinarnom, čarobnjakom ili nekim drugim bićem koje posjeduje negativne attribute te se upravo iz tog razloga Diva vidi kao

⁶ Grčićeve bilješke uz *Slovo o vojni Igorevoj*, str. 135

odraz utjelovljenja apstraktnih pojmova poput tuge, loše sudbine, nesreće što objašnjava njegovo spominjanje i ulogu u *Slovu*.

6.5. Trojan

Ovo se ime spominje čak četiri puta u *Slovu*. Jedna je od funkcija spominjanja Trojana naznačavanje prošlosti, kao u sljedećim primjerima: Prohujaše vjekovi Trojanovi, / Minuše ljeta Jaroslavljeva; Prodoše vojne Olegove, / Olega Svatoslaviča“ (15) te „U sedmom vijeku Trojanovu / Vseslav ždrijeb vrže / Za djevicu sebi ljubuu“ (31). Grčić piše kako za uvođenje ovog junaka postoji više hipoteza o tome tko je Trojan i što on znači te također u svojim komentarima navodi kako je autor najvjerojatnije htio opisati tri etape ruske povijesti, od kojih bi *vjekovi Trojanovi* bili poganska vremena, a *vjekovi Jaroslavljevi*, odmah u kontrastu, kršćanska vremena, a treća bi etapa bila vremena *Olegovih razmirica*.⁷ Ali spominjanje Trojana ne odnosi se toliko na aspekt vremena, već i na aspekt mjesta, kao u sljedećim primjerima: „Jurnuo bi, slavuju, po misaonom drvetu, / Leteć umom pod oblačje, / Svijajući obje pole slave ovoga vremena, / Jezdeći stazom Trojanovom“ (7) te „Diže se uvreda iz vojska Dažbožjega unuka, / Stupi kano djeva na zemlju Trojanovu“ (17).

Iako je Trojan pobudio interes mnogih znanstvenika oko prirode i značenje njegove uporabe, istraživač Andrej Aleksandrovič Karpenko iznosi dvije glavne teze: Trojan kao slavenski bog ili rimski car. „Grupa istraživača i znanstvenika poput Aleksandra Sergejeviča Orlova, Mihaila Nikolaeviča Tihomirova ili Nikolaja Sevastjanoviča Deržavina smatra kako se doista radi o rimskom caru jer ime cara Trojana igra važnu ulogu u predajama južnih, zapadnih i istočnih Slavena“ (Karpenko 2018: 82), a s njima se slaže i Léger, navodeći priču „Otkriće Svete Marije božje o paklu“, u kojem „Marija u paklu vidi grešnike koji su od predmeta stvorili bogove te zatim navodi niz bogova koji se nalaze u *Slovu*: Trajan, Hors, Veles“ (Leže 1984: 110). Léger također citira apokrif „Apokalipsis apostola“ koji dovodi Trajana u vezu s Perunom, Horsom i Divom (opet ličnostima iz *Slova*) te spominje Trajana kao rimskog cara (*ibid.*). Karpenko u svojem tekstu naizmjenično koristi ime Trojan i Trajan, što bi moglo dovesti do zabune, ali promjena se imena vrlo lako može objasniti etimološko-jezičnom evolucijom u kojem je ime „Trajan“ kroz jezične promjene i lokalne dijalekte postao „Trojan“, što je u potpunosti uobičajen jezični proces gdje imena i termini prolaze kroz fonetsko-morfološke promjene.

Druga se grupa istraživača poput Dmitrija Sergejeviča Lihačeva i Fedora Mihajloviča Golovečenka, oslanja na iste izvore o kao i prethodna grupa, ali su vjerovali da je „ime rimskog

⁷ Grčićeve bilješke uz *Slovo o vojni Igorevoj*, str. 135

cara kasnije zasjenio drevni lik te su u Trojanu vidjeli starog poganskog boga“ (Karpenko 2018: 83). Budući da su zapisi o Trajanu, tj. Trojanu kao poganskom bogu opskurni, Léger navodi jednostavnije rješenje: „kult cara Trajana je bio toliko jak da su ga Slaveni s Balkana, kao novopečeni kršćani, prenijeli među tadašnje Ruse, koji su ga pak puno duže sačuvali i dali mu status boga, što bi time Trajana učinilo bogom među ljudima, što omogućuje očuvanje simbola unutar novog konteksta, tj. reinterpretaciju koja bi odgovarala novim religijskim okvirima“ (Leže 1984: 115) Na taj se način dočarava i paralela Igora koji je na sebe preuzeo metaforičnu ulogu Isusa (o tome kasnije u radu). Ako je vjerovati tome objašnjenju, onda ne čudi što je Rus' postala „zemljom Trojanovom“ kao znak iznimne hrabrosti i mudrosti, upravo u čast rimskome caru.

6.6. Antropomorfizacija prirode

Poganski elementi ne sastoje se samo od naziva poganskih božanstava, već i od korištenja prirodnih sila i mračnih znakova. Povjesničar i spisatelj Aleksandr Vasil'evič Antoščenko, istražujući „Rusku religioznost“ Fedotova, piše:

Poganski je element bio jasno izražen u općem pogledu na prirodu i život. G. P. Fedotov nije se ograničio na spominjanje poganskih bogova uz strahopoštovanje u *Slovu o vojni Igorevoj*, već je otkrio proces mitotvorstva u djelu, u kojem se provodi spajanje narodnih mitoloških tradicija s panteističkim simbolizmom autora djela. Oživljavanje prirode i personifikacija apstraktnih pojmova, kako je pokazao istraživač, svjedočili su o poganskom karakteru autorova svjetonazora (Antoščenko 2018: 67).

Jedan od tih znakova i simbola pojavljuje se na samom početku: „Sunce njemu pomrčinom put zagradi, / Noć stenjanjem groznim ptice probudi;“ (9). Sunce se među drevnim Slavenima smatralo dobrim znakom, povezujući sunce sa staroruskim božanstvom Svarogom, ali, s druge strane, pomrčina Sunca povezivala se s bolešću ili smrću kneza, ili, u ovom slučaju, s porazom u bitci. Igor je trebao shvatiti ovaj znak kao upozorenje da će mu pohod biti neuspješan, ali, zbog svoje oholosti, Igor je odlučio ignorirati ovaj omen, i, naposljetku, izgubio u bitci.

Nakon što je Igor zarobljen, njegova žena Jaroslavna poziva razne prirodne sile da zaštite njezinog muža i spase ga od neprijatelja. Govoreći im kao živim bićima, Jaroslavna se obraća vjetru: „O vjete, vjetrino! / Zašto, gospodine, silovito viješ? / Zašto hinovske strjelice siplješ / Na krilima svojim lakim / Na mojega muža vojsku?“ (35), a zatim se obraća vodnim silama: „O Dnjepre Slovutiču! / Ti si probio kamenite gore... / Doljuljaj, gospodine, moga muža k meni / Da ne šaljem k njemu suze / Na more rano“ (35), i na kraju Jaroslavna se obraća samom suncu: „O svijetlo i trosvijetlo sunce! / Svima si toplo i krasno: / Zašto, gospodine, prostrije goruće svoje luči / Na muževu vojsku?“ (35) Personifikacija, tj. pripisivanje ljudskih svojstava prirodnim silama, očito je utjecalo na prekršćanski način razmišljanja, ali je tipična za epske spjevove. Plač Jaroslavne važan je dokaz isprepletanja kršćanskih i poganskih motiva jer se po završetku njezine jadicovke Igor vraća natrag svojoj zemlji (o tome kasnije u radu).

7. Kršćanski nauk

7.1. Djevica Marija i ostali elementi kršćanstva

No, kako možemo shvatiti da se zapravo govori o kršćanskom Bogu, a ne o nekom bogu poganske vjere? Samo *Slovo* završava riječju „Amin“, iz grčkog „istinito, zaista“, kojom se završavaju kršćanske molitve i staroruski spomenici. To je možda čak najočitiji primjer kršćanstva i kršćanske vjere koji nije proveden kroz suptilne motive za koje je potrebno poznavanje kršćanske dogma i nauka, kao što ćemo vidjeti u ostalim primjerima. Među suptilnijim primjerima spominje se Bogorodica Marija kroz ime „Djeva“: Diže se uvreda iz vojska Dažbožjega unuka, / Stupi kano djeva na zemlju Trojanovu, / Zamahnu krilma labudovim / Nad sinjim morem kod Dona;“ (17). Lingvist Vladimir Georgijevič Rudelev piše:

Djeva se pojavljuje („ustaje iz moći Božjeg unuka“) nakon što su Polovci porazili Kneza Igora, nakon što su „pali stjegovi Igorovi“ – stjegovi s prikazom Spasitelja i Njegove Svete Majke – Bogorodice Marije. Hrabri Rusi ostaju nakon toga u prostoru lišenom Božanske moći. Što im sada može pomoći? Samo ista Božanska sila, isti lik Bogorodice. Djeva može biti samo Bogorodica. Ona je Djevica, ima labudova krila. Ona tješi ruski narod u njihovoj tuzi, prisiljavajući ih da se prisjete sretnijih vremena (Rudelev 2004: 76).

Jedan od primjera kršćanstva prisutan je na samom kraju plača Jaroslavne: „Igoru knezu Bog put kazuje / Iz zemlje polovačke / U zemlju rusku, / K očevu zlatnom prijestolju“ (37). Još jedan primjer je pred kraj *Slova*: „Igor ide po Boričevu / K Svetoj Majci Božjoj Pirogošči“ (41). Prema istraživanju Grčića, Crkva Bogorodice Pirogošće počela se graditi u Kijevu 1132., a završena je 1136. Tako je prozvana po ikoni Pirogošči donesenoj iz Konstantinopolisa.⁸

Staroruski pjevač-pjesnik Bojan spominje ime Boga govoreći o Vseslavu Polockom: Njemu vješti Bojan / Još davno, umni, pripijevku reče: / “Ni dovitljiv, / Niti spretan / Niti ptica najhitrija / Božjem sudu ne uteče“ (33).

⁸ Grčićeve bilješke uz *Slovo o vojni Igorevoj*, str. 140

U tekstu se čak dva puta spominje ime crkve Svete Sofije u Kijevu: „S te pak Kajale i Svjatopolk oca svoga brižno prenese/Među ugarskim prusovima/K Svetoj Sofiji u Kijevu“ (15) i „Njemu u Polocku zvonjahu jutrom na uranku/U Svetoj Sofiji u zvona, A on u Kijevu zvon slušaše“ (33.).

7.2. Motiv sina razbludnoga

Važno je primijetiti da plač Jaroslavne također sadrži određene biblijske motive. Rančin, proučavajući „Motiv žive i mrtve vode“ Sokolove, primijetio je da se „poraz i zarobljeništvo Igora u bajkovitom kodu *Slova* prikazuje kao sretan povratak iz kraljevstva smrti, kao uskrsnuće“ (Rančin 2018: 394). Ali povratak na zemlju svog oca također ukazuje na priču o povratku izgubljenog sina. Èl'za Ansinovna Rad' primijetila je sljedeće:

Prekršivši zabranu, suprotno volji velikog kneza, Igor, knez Severski, kreće u pohod, pokazujući samovolju, drskost, hrabrost i bezumlje, stvarajući svoju povijest, stječući slavu. O Igoru u situaciji izbora govori se da je „um kneza popustio želji“. Tako samovoljni pohod, poraz, svijest o krivnji dovode junaka u položaj izgubljenog sina u odnosu na najstarijeg od ruskih knezova, Svjatoslava, nazvanog u tekstu „ocem“ Igora i Vsevoloda. Pokretan žudnjom za ratnom slavom, ponosom, osobnim ambicijama, junak „otpada“ od oca i Boga-očeva, za što ga vrhovni Bog kažnjava gorčinom sudbine – doličnom kaznom (Rad' 2011: 96).

Ne iznenađuje što upravo nakon plača Jaroslavne i svijesti o vlastitim grijesima, Igoru Bog pokazuje put prema njegovoj Domovini: „Prasnu more o ponoći, / Kovitlaci magle idu. / Igoru knezu Bog put kazuje / Iz zemlje polovačke / U zemlju rusku, / K očevu zlatnom prijestolju“ (37).

7.3. Upozorenje proroka Jeremije

Nisu svi kršćanski elementi tako jasno predstavljeni (kao poganski elementi), a da bismo ih vidjeli i razumjeli, potrebno je poznavati njihov kontekst. Važno je naglasiti da neuspjeh kneza Igora nije posljedica samo njegova osjećaja samopoštovanja i oholosti, već proizlazi iz grijeha koje je Igor počinio u prošlosti. Stoga je važno razumjeti razdoblje lomljenja Rusije na kneževine: možda zbog pohlepe ili nekog drugog razloga, sloj se privilegiranih nije želio pokoriti jednom vladaru, već ostati zasebnim i jedinim vođama svojih kneževina, što su vanjski neprijatelji znali i iskoristili. Povjesničar filozofije Grigorij Grigor'evič Sudin nam pruža potpunu sliku prošlosti koja se dogodila prije ovog pohoda:

Igor je doživio svoj poraz kao kaznu za svoje grijehе. Tijekom zajedničkog pohoda na Polovce 1183./1184., pod zajedničkim zapovjedništvom kneza Igora, došlo je do svađe između Igora i Vladimira Gleboviča Perejaslavskog. Knez Vladimir Glebovič zatražio je dopuštenje da bude ispred, u prethodnici, što bi mu osiguralo prioritet u slavi i plijenu. Igor mu je to odbio, pa je Vladimir Glebovič napao posjede Igora, a Igor je u odmazdi napao i razrušio grad Glebov kod Perejaslavlja (Sudin 2014: 177).

Važno je poznavati ovu epizodu u životu Igora Svjatoslaviča jer nam daje uvid zašto je bio kažnjen za svoje grijehе, i to u obliku neuspjehа pri vojnom pohodu, ali i činjenice da je upravo on bio zarobljen. Uništavanje zemlje zbog vlastite oholosti i ponosa, izdaja i ubojstvo, veliki su grijesi u kršćanstvu za koje je predviđena najstrašnija kazna. Igor je dobio kaznu u obliku zarobljeništva, a ruski kulturolog Aleksandr Užankov povlači paralelu između *Slova* i *Knjige proroka Jeremije*. U svom članku Užankov spominje da upravo stihovi Jeremije upozoravaju na „ljudske grijehе, kao pomrčinu sunca, i zato je Igor zarobljen, a prorok Jeremija (10,2) piše: „Ne privikavajte se na običaje neznabožaca i ne bojte se znaka nebeskih; jer se samo neznabošci plaše od njih“ (Užankov 2008). Međutim, Igor je zapravo svjestan da je pogriješio. Sudin, citirajući „Ljetopisne priče“, predstavlja nam Igorovo kajanje i kako Igor moli Boga da mu oprost: „Po djelima svojim zaslužio sam poraz i po volji tvojoj, vladaru, Gospodine moj, a ne hrabrošću pogana što slomiše snagu tvojih slugu. Ne zaslužujem milosti, jer sam sebe, zlodjelima svojim, osudio na nesreće, koje sam i doživio“ (Sudin 2014: 179). Užankov se ponovno oslanja na pisanje proroka Jeremije, ukazujući da „samo kajanjem možete

povratiti naklonost Gospoda, o čemu svjedoči Sveto pismo: Čuj! Po goletima plač se čuje, zapomaganje djece Izraelove, jer skrenuše s puta svojega. Jahvu, Boga svoga, zaboraviše./ - Vratite se, sinovi, što se odvratiste, izliječit ću odmetništva vaša! - Evo nas, dolazimo k tebi, jer ti si Jahve, Bog naš! (3,21-22)” (Užankov 2008). Igorovim je sretnim povratkom očito da je njegovo kajanje bilo iskreno te je povratio naklonost Boga koji mu je osigurao put natrag k svojoj Zemlji.

8. Zaključak

U cijelosti, *Slovo* je djelo koje je nedvojbeno oblikovalo rusku, ali i slavensku kulturu i društvo. To je tekst koji je više od teksta. Može se promatrati kao spomenik prošlosti i savjetnik za budućnost, kao podsjetnik na kulturu života u drevnim vremenima koja stoga može služiti kao orijentir za život u sadašnjosti i budućnosti. Međutim, osim vođenja životom, to je također spomenik drevnim tradicijama i vjerovanjima, običajima i tumačenju njihovih vrijednosti, koje su donekle oblikovale slavensku kulturu i religioznost.

Slovo također mnogo govori o položaju religije u Rusiji, tj. fenomenu dvojne vjere ili dvovjerstva (postojanja dviju religija istovremeno): kršćanske, koja je za Ruse u to vrijeme bila „svježa“, i slavenske, poganske religije, koja je ostavila tragove ne samo u kulturi, već i u načinu života, poput uvjerenja junaka da mogu dobiti zaštitu i pomoć od svojih starih božanstava. U spjevu su prikazani i kršćanski elementi (lik Bogorodice, spominjanje Boga, geografskih lokacija pravoslavnih crkava; osim toga, pojavljuju se i suptilne naznake biblijskih elemenata poput pokajanja, otkupljenja, uskrснуća i povratka razbludnoga sina.

Iako nepoznati autor, nesumnjivo, jest obrazovan čovjek visokog društvenog statusa i „pravi“ kršćanin, ipak je potpuno jasno da mu je slavensko paganstvo poznato. Važno je istaknuti da autor zapravo ne vjeruje u poganska božanstva kao pravi poganski vjernik, već ih koristi u estetske svrhe, zbog svog poetskog stila koji čuva pretkršćanske motive. Dok sama zemlja ispovijeda kršćansku religiju, a bitka služi kao metafora sukoba između kršćanstva i nekršćanskog neprijatelja (Polovci) i znatan broj poganskih motiva potpuno jasno svjedoči da pretkršćanska vjera i običaji još uvijek u značajnoj mjeri opstaju i imaju svoj utjecaj na Veliku Rus'.

Zahvala

Zahvaljujemo Katedri za ruski jezik i Katedri za rusku književnost pri Odsjeku za istočnoslavenske jezike i književnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu za neizmjereno znanje preneseno tijekom petogodišnjeg obrazovanja, kako u području jezika, tako i književnosti.

Zatim zahvaljujemo asistentu Zoranu Tihomiroviću koji nas je na prvoj godini upoznao s djelom *Slovo o vojni Igorevoj* te nas mentorirao tijekom prvih eseja o navedenom djelu i na taj nas način inspirirao na ponovno proučavanje ovog značajnog djela.

Posebna zahvala ide mentorici našeg rada, dr. sc. prof. Jasmini Vojvodić za nesebičnu pomoć, profesionalnost i suradnju za vrijeme ovog višemjesečnog istraživanja i analiziranja. Bez njezine pomoći ovaj rad ne bi bio potpun, a njezini savjeti su nam dali jasan orijentir kako i na koji način ovaj rad treba biti napisan.

Naša najveća zahvala ide dr. sc. prof. Nataliji Vidmarović koje nas je uzela pod svoje okrilje tijekom pisanja seminara na slične teme o ovom djelu, koje su nesumnjivo utjecale na stvaranje ovog rada te nam na taj način dala poticaj za nastavak bavljenja ruskim književnim srednjovjekovljem.

Literatura

1. Antoščenko, A. V. 2018. „G. P. Fedotov o drevnerusskom jazyčestve“, u: *Vestnik slavjanskih kul'tur*, T. 47. str. 66–73.
2. Diddi, K. 2021. „K osmysleniju termina Div v 'Slove o polku Igoreve'“, u: Ladyževskij, I M. I Puzina, M. A. (ur.), *Sub specie aeternitatis. Sbornik naučnih statej k 60-letiju Vadima Borisoviča Krisko*. Moskva: Azbukovnik, str. 321–329.
3. *Ènciklopedija „Slova o polku Igoreve“*. 1995, dostupno na: <https://feb-web.ru/feb/slovinc/es/> (20. svibnja 2024).
4. Filippov, G. G. 2004. „K probleme dvoeverija. Istorio grafičeskij analiz“, u: *Vestnik NovGu*, br. 27, str. 92–97.
5. Fillippovskij, G. Ju. (2019) „Dinamičeskaja poëtika 'Slova o polku Igoreve' (k stat'e D. S. Lihačeva 'Predpoloženie o dialogičeskom stroenii 'Slova o polku Igoreve')“, u: *Verhnevolžskij filologičeskij vestnik*, br. 4 (19), str. 8–16.
6. Klimov, E. V. 2009. „K voprosu o prodolžitel'nosti i periodizacii hristianizacii drevnej Rusi“, u: *Vestnik Čeljabinskogo gosudarstvennogo universiteta*, br. 16 (154). Istorija. Vyp. 32, str. 117–122.
7. Koževnikov, V. A. 2020. „Kakie 'mosti mostil' knjaz' Igor'? (Iz kommenteriev k 'Slovu o polku Igoreve')“, u: *Dva veka russkoj klassiki. Naučnyj filologičeskij žurnal Instituta mirovoj literatury im. Gor'kogo Rossijskoj akademii nauk*, T. 2, br. 1, str. 6–15.
8. Leonova, V. V. 2015. „Vseslav Polockij v 'Slove o polku Igoreve': avtorskie intencii i mifologičeskij kontekst“, u: *Vestnik RUDN, serija Literaturovedenie. Žurnalistika*, br. 4, str. 7–16.
9. Leže, L. 1984. *Slovenska mitologija*. Prev. R. Agatonović. Beograd: Grafos.
10. Lomov, A. M. 2012. „Bojan v 'Slove o polku Igoreve': mify i real'nost“, u: *Filologija i iskusstvovedenie*, str. 272–277.
11. Markin, P. F. (2014), „Kul'tura i tekst: Slavjanskij mir: prošloe i sovremennost“, u: *Jazyčeskij tekst 'Slova o polku Igoreve'*, Barnaul: Izdateljstvo BGPU, str. 52–64.
12. Markov, A. V. 2018. „Otnošenje 'Slova o polku Igoreve' k narodnoj poëzii“, u: *Iz istorii russkoj fol'kloristiki*. Sbornik, br. 11. Sankt-Peterburg: Institut Russkoj literatury (Puškinskij dom) RAN, str. 200–238.

13. Pavličić, P. 1986. „Epsko pjesništvo“, u: Škreb, Z. i Stamać, A. (ur.) *Uvod u književnost. Teorija, metodologija*. Zagreb: Globus, str. 413–440.
14. Rad', È. A. 2011. „Modifikacii sjužeta o bludnom syne v drevnerusskoj literature“, u: *Vestnik VGU. Serija: Filologija. Žurnalistika*, br. 2, str. 94–98.
15. Rančin, A. M. 2014. *Putevoditel' po 'Slovu o polku Igoreve': Učebnoe posobie*. Moskva: Izd-vo Moskovskogo universiteta.
16. Rančin, A. M. 2020. „K interpretaciji 'Slova o polku Igoreve': Plač Jaroslavni i istoričeskie realii“, u: *Germenevtika drevnerusskoj liteteraturi. Sbornik 19*, Moskva: IMLI RAN, 390–397.
17. Rudelev, V. G. 2004. „Pravoslavno-hristianskie obrazy v 'Slove o polku Igoreve', u: *Vestnik TGU*, br. 4 (36), str. 76–85.
18. Saur, P. S. 2003. „Proto-Christian heroes and the beginnings of national literatures in Europe“, u: *CLA Journal*, Vol. 47, str. 75–92.
19. Selivanova, O. 2010. „K jubileju 'Slova o polku Igoreve'“, u: *Universitetskaja biblioteka*, dostupno na <https://cyberleninka.ru/article/n/k-yubileyu-slova-o-polku-igoreve/viewer> (22. svibnja 2024.).
20. *Slovo o vojni Igorevoj*. 1998. Izvornik i prijevod. Prijevod i komentari M. Grčić. Zagreb: Grafički zavod Hrvatske.
21. Sud'in G. G. 2014. „'Slovo o polku Igoreve' v ruskoj filosofii i kul'ture“, u: *Filosofija i obščestvo*, br. 1, str. 177–193.
22. Šaripkin, D. M. 1976. „Bojan v „Slove o polku Igoreve“ i poèzija skaldov“, dostupno na: http://odrl.pushkinskijdom.ru/LinkClick.aspx?fileticket=Mjzu_-fT0_g%3d&tabid=2277 (11. travnja 2024.)
23. Užankov, A. 2008. „'Slovo o polku Igoreve' i 'Kniga proroka Ieremii'“, dostupno na: https://ruskline.ru/monitoring_smi/2008/06/07/slovo_o_polku_igoreve_i_kniga_proroka_ieremii (16. travnja 2024.)

Sažetak

Vlatko Gretić, Viktor Šprajc

POGANSKI I KRŠĆANSKI NAUK U *SLOVU O VOJNI IGOREVOJ*

U ovom se radu detaljno analizira znameniti staroruski spjev *Slovo o vojni Igorevoj*, kroz prizmu brojnih prethodnih istraživanja na temu tog djela, s osobitim fokusom na ličnosti božanstava spomenute u tekstu te utjecajnog staroruskog barda Bojana. U središtu analize je raščlamba kršćanskih i poganskih elemenata u *Slovu* te tumačenje njihovih značenja, kao i pozadine spominjanja istih u ovakvom tekstu.

Ključne riječi: *Slovo o vojni Igorevoj*, poganski nauk, Bojan, kršćanstvo, dvovjerstvo

Summary

Vlatko Gretić, Viktor Šprajc

PAGAN AND CHRISTIAN DOCTRINE IN "THE TALE OF IGOR'S CAMPAIGN"

This paper thoroughly analyzes the famous Old Russian text *The Tale Of Igor's Campaign*, through the lens of numerous studies dealing with the themes of that poem, with a special focus on the deities mentioned in the text, the influential ancient bard by the name of Boyan. At the center of the analysis is the breakdown of Christian and pagan elements in the *Tale* and the interpretation of their meanings and the historical background/reasoning of their being mentioned in this text.

Key words: *The Tale Of Igor's Campaign*, paganism, Boyan, Christianity, dualism